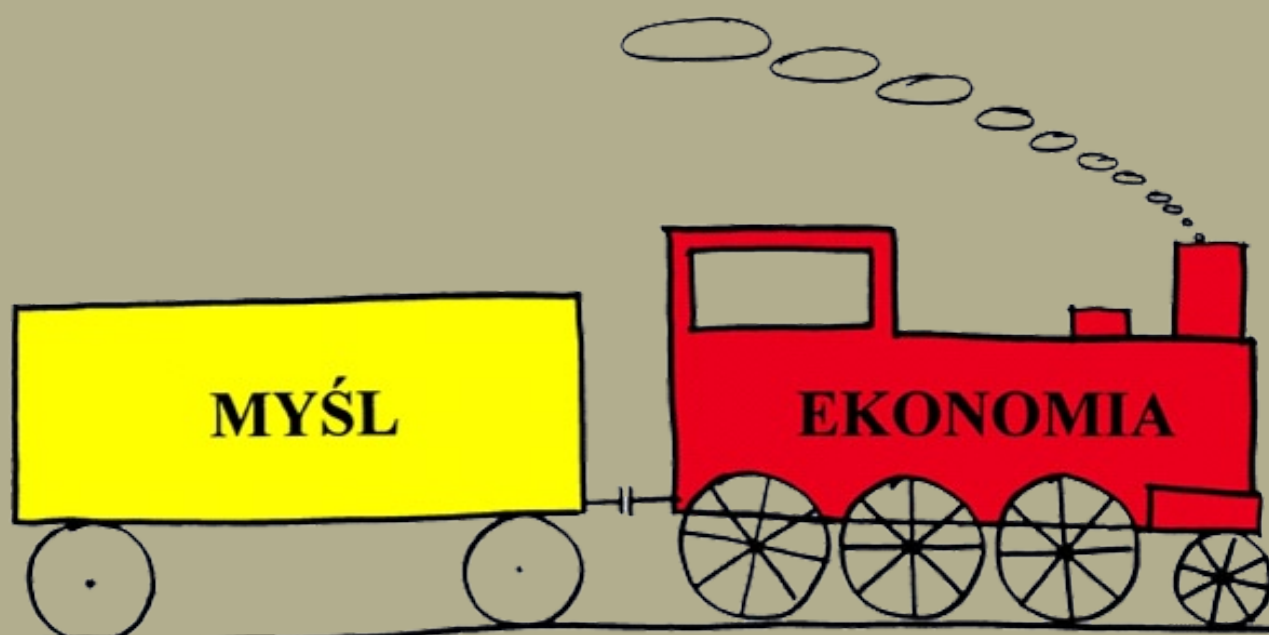

Jan Koziar

MARKSISTOWSKO-LIBERALNY BŁĄD EKONOMIZMU

Wrocław 1996
Wydanie cyfrowe Wrocław 2014

*Prezentowany tekst jest fragmentem większej pracy
„Typy gospodarek kapitalistycznych”
referowanej na konferencji „Jaka forma kapitalizmu w Polsce?”
(KIK Wrocław, 12-14 IV 1996) i publikowanej w jej materiałach.*

Tekst uzupełniono o rozdział „Max Weber a filozofia polska”

1. Personalistyczny charakter ekonomii

2. Podstawowy, weberowski podział kapitalizmu (kapitalizm racjonalny i irracjonalny)

3. Max Weber a filozofia polska

1. Personalistyczny charakter ekonomii

W dzisiejszym świecie istnieją trzy typy rozwiniętego kapitalizmu: anglosaski, niemiecki i japoński¹.

Kiedy mówimy o kapitalizmie jako modelu dla innych, powstaje pytanie, o jaki kapitalizm chodzi? Istnieją co najmniej trzy jego odmiany (...).

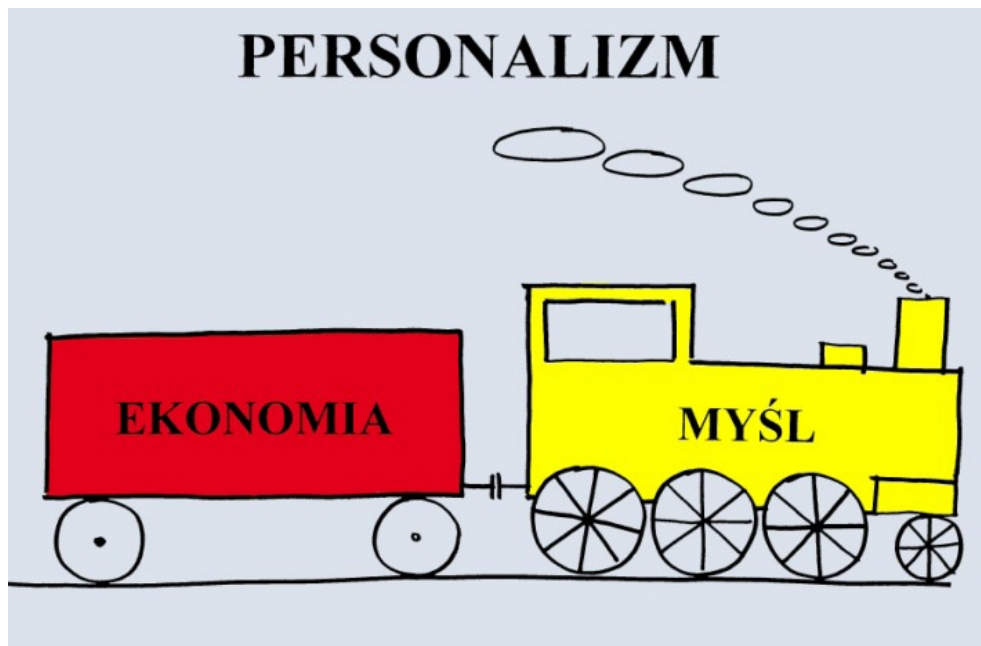
When we speak of capitalism's role as a model for others, the question is *which* capitalism? There are at least three kinds.

Henry A. Grunwald - "New Challenges to capitalism"
144 FORTUNE, May 1990

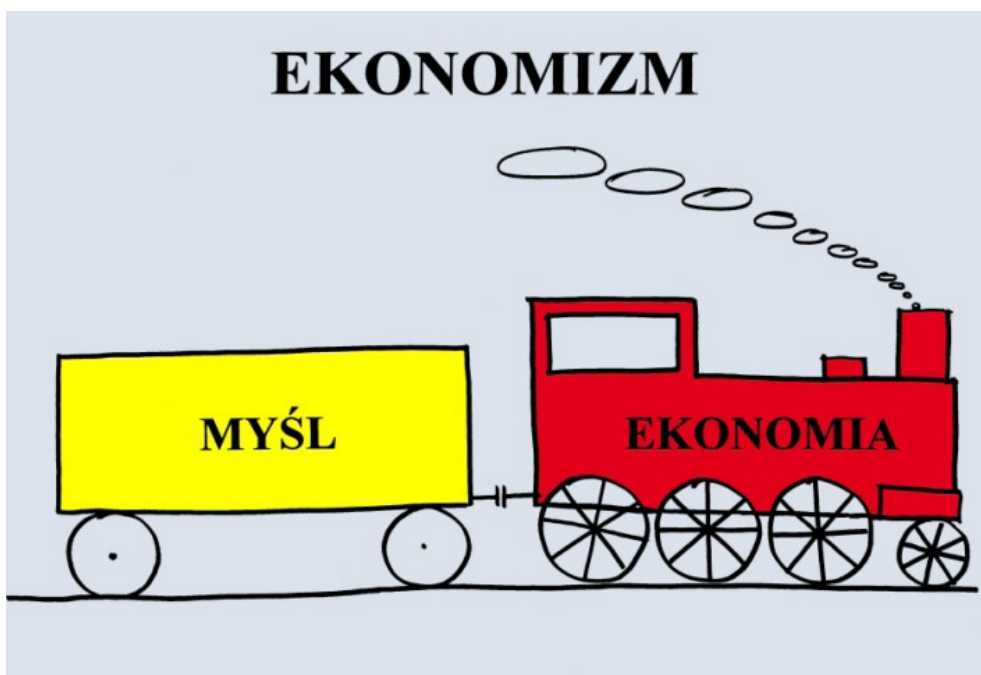
Wszystkie trzy oparte są na własności prywatnej i gospodarce rynkowej a jednak różnią się między sobą znacznie. Różnice te dowodzą, że kapitalizm nie jest zdeterminowany przez mechanizm rynkowy. Jednocześnie istota i geneza tych różnic wykazuje jasno, że niewiele mają one wspólnego z przyrodniczo rozumianymi uwarunkowaniami czy procesami ekonomicznymi. Wiążą się one natomiast z twórczym działaniem myśli ludzkiej i wyborem różnych możliwości w ramach gospodarki rynkowej. Co więcej, czynnik ludzkiej myśli jest wiodący w ekonomii i to nie tylko w zakresie działań poszczególnych podmiotów gospodarczych (co jest oczywiste), ale również w zakresie kształtowania całych systemów ekonomicznych (co jest mniej oczywiste). Innymi słowy, ekonomia ma charakter personalistyczny².

¹ Fakt istnienia trzech głównych typów kapitalizmu rozwiniętego skrzętnie ukrywano w początkach transformacji i później. Wmawiano nam, że istnieje tylko jeden – dziki, który w rzeczywistości nigdzie nie istniał. W efekcie udało się go u nas w prowadzić jak i w większości krajów postkomunistycznych. Wyjątkiem jest Słowenia, Chiny i Białoruś.

² Personalizm stwierdza nadrzędność osoby ludzkiej wobec uwarunkowań społeczno-ekonomicznych oraz historycznych

Jak wspomnieliśmy, takie rozumienie czynnika sprawczego w ekonomii nie jest zbyt oczywiste. Zakłada się tu na ogół istnienie odwrotnego wynikania przyczynowego, co nosi nazwę ekonomizmu.

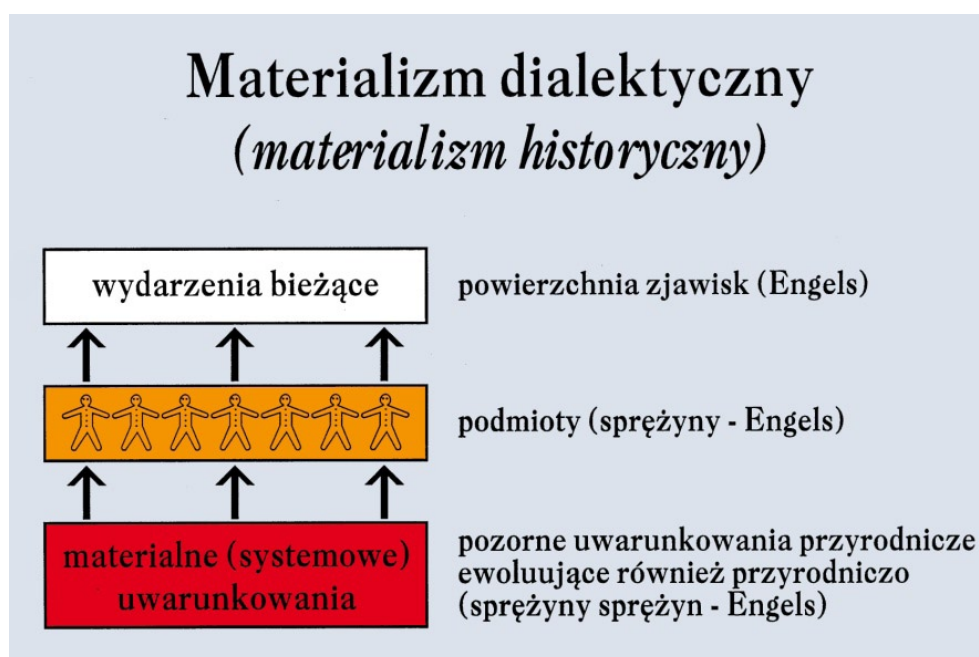

Taka jednak relacja nie odpowiada rzeczywistości, bo choć faktycznie duży zakres ludzkiej myśli (dotyczącej głównie spraw bieżących) jest uwarunkowany w różny sposób przez ekonomię – co przy wąskim widzeniu zdaje się potwierdzać ekonomizm – to jednak cały system ekonomiczny jest kształtowany przez myśl długofalową i elitarną:

EKONOMIZM JEST MISTYFIKACJĄ

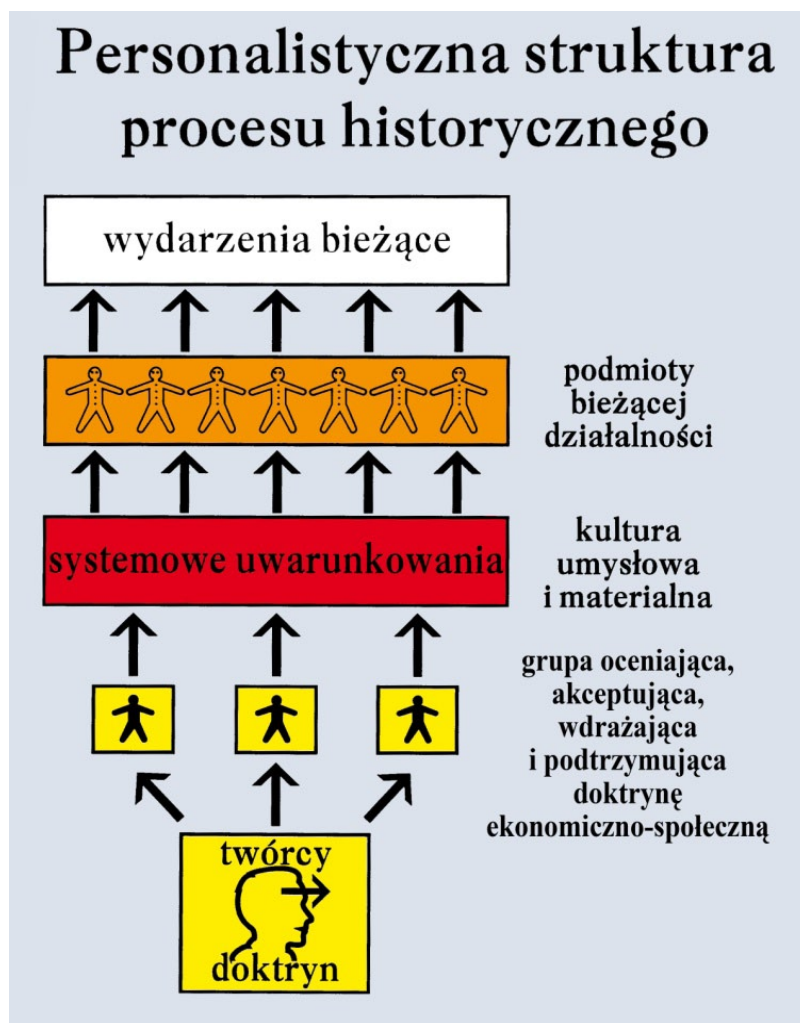
Ekonomistyczną mistyfikację najlepiej wykazać na przykładzie komunizmu (zwłaszcza po jego upadku), który był systemem skrajnie ekonomistycznym w teorii i jednocześnie skrajnie woluntarystycznym w praktyce. Schemat marksistowskiego tzw. „diamatu” można przedstawić następująco:

Materialna, systemowa baza życia codziennego tudzież procesów myślowych ma tu być zupełnie niezależna od ludzkiej myśli i woli, będąc historyczną koniecznością wynikającą z praw rozwoju społecznego.

Dzisiaj, po upadku komunizmu jest dla wszystkich oczywiste, że nie był on żadną historyczną koniecznością, lecz systemem wymyślonym przez ludzi i przez ludzi wprowadzonym w życie. Komunizm był systemem złym. Można jednak i **trzeba** wymyślać

(lub też przejmować) i realizować dobre modyfikacje gospodarki rynkowej. W każdej zaś sytuacji rzeczywisty proces historyczny ma strukturę następującą:

W Polsce komunizm wprawdzie upadł, lecz nie upadł ekonomizm. Wręcz przeciwnie, jego popularność wzrosła. Inną bowiem odmianą ekonomizmu jest ekonomizm liberalny³, który podobnie jak marksizm stara się wszystkie zjawiska społeczne wyprowadzić z przyrodniczo rozumianych procesów ekonomicznych – tym razem wyłącznie wolnorynkowych.

Ekonomizm liberalny (starszy historycznie od marksistowskiego) bardzo szybko ujawnił swą instrumentalność przy wchodzeniu dziewiętnastowiecznej Anglii na rynki krajów słabiej rozwiniętych. Przeciwwstawiała mu się niemiecka – szeroko przez inne kraje stosowana (również przez St. Zjednoczone) – koncepcja protekcjonizmu wychowawczego.

Ekonomizm liberalny może też być instrumentalnie wykorzystywany do kreowania jakiejś formy gospodarki rynkowej niekoniecznie dla danego społeczeństwa korzystnej a przedstawianej jako „jedynie możliwej”.

³ Termin „liberalny” użyty jest tu w rozumieniu europejskim. Dzisiejszy liberał amerykański odpowiada europejskiemu socjaldemokracie.

Wmawianie szerokiemu ogółowi obywateli, że przedstawiony na ostatnim rysunku najgłębszy poziom ludzkiej myśli, kształtujący w istotny sposób byt tegoż ogółu, nie istnieje, jest przysłowiowym „opium dla ludu” i umysłowym odpodmiotowaniem społeczeństwa. Umożliwia to swobodne działanie grup interesu nie liczących się zbyt z dobrem wspólnym. Jeżeli poziom ten rzeczywiście w danym kraju jest słabo rozwinięty (jawny czy niejawny), to podmiotowe działania przejmują zagranica.

To co powyżej naszkicowano nie jest „żadną spiskową teorią dziejów” zakładającą wyłącznie spiskowy motor historii i to w formie szeroko zakrojonej konspiracji. Po prostu duże grupy interesu realizują swój interes m. in. poprzez propagowanie różnych treści, które zapadając w głowę adresata czynią zbędnym organizowanie sieci spisku. Im dane społeczeństwo jest bardziej wyrobione i cechuje się wyższym poziomem podmiotowości umysłowej oraz wyższym poziomem obywatelskich postaw, tym łatwiej potrafi się przeciwstawić tego rodzaju działaniom (o ile są nieuczciwe). W przeciwnym razie łatwo staje się ofiarą działań dywersyjnych.

W przeddzień Wielkiego Kryzysu, amerykańskie koncerny prowadziły taką właśnie dywersyjną akcję propagandową przeciw interwencjonizmowi państwowemu. Podmiotową reakcją społeczną były dochodzenia prowadzone w tej sprawie podjęte na mocy rezolucji Senatu z 1928 r. Dochodzenia te ujawniły, że koncerny:

Zdołały umieścić w prasie tysiące artykułów i odpowiednio spreparowanych informacji, cenzurowały podręczniki ekonomii i prawa, infiltrowały propagandę do szkół publicznych, wprowadzały swoich mówców do sal wykładowych, opłacały profesorów i różnym instytucjom dawały pieniądze na „badania naukowe”⁴.

Historia, podobnie jak ekonomia ma charakter personalistyczny zawarty między teoriami przyrodniczymi (ekonomistycznymi) a teoriami spiskowymi. Uwypukla się w niej znaczenie elit pracujących dla dobra wspólnego. Ich głównym celem nie jest personalne tropienie spisków, lecz rozumienie i kreowanie treści służących dobru własnego społeczeństwa. Działalność taka jest niezbędna, zwłaszcza przy daleko idących zmianach ustrojowych.

2. Podstawowy, weberowski podział kapitalizmu (kapitalizm racjonalny i irracjonalny)

Personalistyczny charakter ekonomii ujawnia się nie tylko w zróżnicowaniu współczesnego kapitalizmu lecz również w jego punkcie wyjścia, w jego podstawowym, weberowskim podziale na kapitalizm racjonalny i irracjonalny.

Według ekonomizmu liberalnego (podobnie zresztą jak według marksistowskiego) kapitalizm jest formacją naturalną powstałą poprzez swobodną działalność gospodarczą jednostek kierujących się żądzą zysku. Jakakolwiek ingerencja ludzkiej myśli w ten przyrodniczy mechanizm może go tylko popsuć. Sam ponoć przyrodniczo ukształtowany kapitalizm, chroniony przed ludzką interwencją, jest więc według tej koncep-

⁴ C. A. i M. R. Beard, *Rozwój cywilizacji amerykańskiej*, t. II, PWN, 1961, s. 573.

cji kapitalizmem racjonalnym. Natomiast próby jego świadomego kształtowania są tu traktowane jako działalność irracjonalna i szkodliwa.

Max Weber stwierdził, że jest wręcz odwrotnie.

Żądza zysku i działalność rynkowa istnieją od niepamiętnych czasów. Nie raz też doprowadzały do zaczątków kapitalizmu, przyczyniając się do gromadzenia znacznych ilości kapitału. Jednak kapitał ten bez racjonalnego wykreowania odpowiedniej kultury gospodarczej był roztrwaniany. I taki właśnie samounicestwiający się lub wegetujący kapitalizm ograniczony do przyrodniczo rozumianej działalności gospodarczej, nazwał Weber „kapitalizmem irracjonalnym” (łupieżczym, finansowym, politycznym).

Naturalny kapitalizm jest więc irracjonalny. Podkreśla to Stanisław Andreski⁵ w swej książce o Weberze⁶. Odwrotnie, powstanie w XVI wieku sprawnego, zdolnego do dalszego rozwoju kapitalizmu, było czymś nienaturalnym, związanym właśnie z wykształceniem odpowiedniej kultury gospodarczej, w tym przypadku w ramach protestantyzmu. Dopiero zatem wypracowanie lub przyjęcie sprawnej, racjonalnej kultury gospodarczej prowadzi do sprawnego kapitalizmu, który nazywa Weber kapitalizmem racjonalnym (przemysłowym, produkcyjnym).

Nie miejsce tu na omawianie szczegółów protestanckiej kultury gospodarczej, która wytworzyła pierwszy w historii kapitalizm racjonalny. Należy natomiast podkreślić, że protestantyzm nie jest warunkiem koniecznym kapitalizmu racjonalnego. Dzisiejsze kraje Dalekiego Wschodu wiążą go z powodzeniem z kulturą konfucjańską. Niektóre z kolei europejskie kraje i regiony katolickie przyswoiły sobie protestancką kulturę gospodarczą (bez zmiany wyznania) stając się nie mniej sprawne ekonomicznie. Możliwe jest w końcu modyfikowanie każdej kultury w kierunku uprawiania racjonalnej gospodarki.

Dobitnym przykładem na poprawność weberowskiego podziału jest zestawienie historii Hiszpanii i Anglii (co również podkreśla Stanisław Andreski). Według przyrodniczej teorii kapitalizmu, powinien się on rozwinąć właśnie w Hiszpanii, która akumulowała ogromną ilość kapitału (złota i srebra) pochodzącego z Nowego Świata. Majątek ten został jednak irracjonalnie roztrwoniony. Co więcej, przyczynił się on do ruiny istniejącej już gospodarki ponieważ Hiszpanie (i podobnie Portugalczycy) zaczęli większość towarów kupować za granicą, głównie w Anglii. Przyczyniło się to – dla odmiany – do rozwoju racjonalnie prowadzonej gospodarki angielskiej.

Weber umieszczał kapitalizm irracjonalny w epoce przed-nowożytnej. Andreski, dysponując współczesną perspektywą wskazuje, że istnieje on nadal, przede wszystkim w krajach Trzeciego Świata. Mogą w jego kierunku dryfować również współczesne formy kapitalizmu racjonalnego⁷.

⁵ Angielska modyfikacja oryginalnego nazwiska „Andrzejewski”.

⁶ *Maxa Webera olśnienia i pomyłki*, PWN, 1992.

⁷ Dzisiaj, po z górą dwóch dekadach transformacji ustrojowej, rozwinął się on w pełni w naszym kraju. Co zresztą Andreski (przestrzegając nas) przewidywał.

3. Max Weber a filozofia polska

Stanowisko Webera odnośnie niewystarczalności samego „dążenia do zysku” dla zbudowania kapitalizmu (rozumianego jako kapitalizm racjonalny) oddaje poniższy cytat pochodzący z tekstu opublikowanego w 1920 roku⁸.

„Popęd do zarobku, dążenie do zysku, do zdobycia pieniędzy, do możliwie wysokiego zysku finansowego nie mają jako takie nic wspólnego z kapitalizmem. Dążenie to istniało i istnieje wśród kelnerów, lekarzy, stangretów, artystów, kokot, przekupnych urzędników, żołnierzy, rozbójników, krzyżowców, klientów jaskiń gry i żebraków, krótko mówiąc, wśród ludzi wszelkiego rodzaju i wszelkiej kondycji, we wszystkich epokach i we wszystkich krajach, gdziekolwiek istniała czy istnieje jakakolwiek obiektywna możliwość zysku. Porzucenie raz na zawsze tego naiwnego pojęcia kapitalizmu należy do elementarnych zasad wykształcenia w zakresie historii kultury.”

Analogiczne stanowisko zajmował (z tym, że w pracy opublikowanej 32 lat wcześniej) współtwórca polskiej filozofii czynu Stanisław Szczepanowski⁹ :

„Nie ma pospolitszej i grubszej myłki jak ta, która przypuszcza, że rozwój sił ekonomicznych jest wyłącznie wpływem egoizmu, łakomstwa i chciwości. /.../ Chciwość i łakomstwo mogą prowadzić do lichwy, do gry giełdowej, do stolika z kartami, do polowania za posagami, za synekurami, do sprzedawania nazwiska na parawan brudnych interesów, ale przenigdy do rozwoju ekonomicznego /.../ Rozwój ekonomiczny nigdzie na świecie jeszcze się nie pojawił bez współudziału przynajmniej rzetelności, uczciwości, pracowitości i umiejętności (...).”¹⁰

Nie ma potrzeby wyjaśniać, że prawie powszechne w dzisiejszej Polsce rozumienie kapitalizmu, oparte na ideologii neoliberalnej, dotyczy jego wersji irracjonalnej.

⁸ Słowo wstępne Webera do zbioru własnych prac „Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie”. Polskie tłumaczenie w „Max Weber – Szkice z socjologii religii”, II wyd., KiW, Warszawa, 1995, s. 73.

⁹ <http://demokracja-finansowa.org.pl/df11.html>

¹⁰ Stanisław Szczepanowski „Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego”. Lwów, 1888. Przedruk fragmentu w „Stanisław Szczepanowski – Walka narodu polskiego o byt”, Londyn, 1942, strona przytoczonego cytatu – 87.